

KOSA (117) *sb f*

-f-, -s- (100), -ff-, -fs- -sz- (13); -sie (2); -s (2).

o oraz a jasne.

sg *N* kosa (25). ◇ *G* kosy (7). ◇ *D* kosie (1). ◇ *A* kosę (13). ◇ *I* kosą (50). ◇ *L* kosie (1). ◇ *pl* *N* kosy (6). ◇ *G* kos (2). ◇ *A* kosy (6). ◇ *I* kosami (4). ◇ *L* kosach (1). ◇ *du G* (*cum nm*) kosu (1)
ZapWar 1510 nr 2076.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI(XVII) (jeden z niżej notowanych przykładów) – XIX w.

1. Narzędzie gospodarskie (91) :

a. Narzędzie rolnicze do ręcznego ścinania traw i zboż, składające się z długiego lekko zakrzywionego ostrza osadzonego na drzewcu pod kątem ostrym, posiadające niekiedy przymocowany do drzewca kabłąk lub drabinkę zagarniającą pokosy; *falx* Murm, *Mącz, Cn; falcastrum* Mymer¹, *BartBydg; secula* Calep, *Cn; batillum* *Mącz* (88) : anym mv dw kosv wzyal gwalthem *ZapWar* 1510 nr 2076; *Falx* eyn fychel ader fenfze. Syerp álbo kofá. *Murm* 150; *Mymer*¹ 16; *Falcastrum, cosza* *BartBydg* 55b; *LibMal* 1553/172v, 174; Dayćie robić miecze z lemieszow wálznych/ á ofzczepy z kos wálznych *BibRadz* *Ioel* 3/10; *BielKron* 44; *Dumaria* *falx, Kofá* którą czernie wyfiekáya. *Mącz* 97d; *Merga* [...] też grabki przy kofách bywáya/ gdy owies álbo tátárkę fiekáya. *Mącz* 218b; *Messoria* *falx, Kofá. Mącz* 220a, 23d, 117b [2 r.], 377d; *BielSpr* 2v; nie czekáła [trawa] Rázu kofy siekácý: Ale przed czáfem zniszczáła Ogniem gwiazdy gorácý. *KochPs* 193; *SkarŻyw* 212; kwiaty leżą kofą podfieczone *KochTr* 14; *KochPhaen* 6; Siérpá trzebá ożiminie/ Kofá fye zéydzie iáryynie *KochSob* 62; Wam kwitnie łáká zielona/ Kofą nigdy nie śieczona. *KochSob* 65, 64; *Secula – Kofá. Calep* 960b, 406b; [kmiéc ma mieć] Do żniwá sierpy/ kofy/ ofly/ klepádło dla kofy. *GostGosp* 30; lećie kiedy wyfchnie żąc to [trzcinę] kázác/ á żimie kofą siec po ledzie *GostGosp* 104, 30; *SzarzRyt* C4v.

W porównaniach (9) : *Falcatus* Krziwy yáko kofá álbo fiérp. *Mącz* 117b; *KochPs* 52, 137, 154; Skąd fię nie fpodziewáli vderzył w nich pędem/ Kilko vphow iák trawę kofą poćiał rzędem. *StryjKron* 255, 230; *KochFr* 37; *Calep* 406b; Sławni mężowie legli/ iák zboże od kofy *GórnTroas* 17.

W charakterystycznych połączeniach: kosa (*przy-, za-*)- *tnie* (2); *kosą rzezać, siec* ((*pod*)*sieczony*) (6), *ścinać* (*pociąć*) (2); *ostra kosa* (2), *siekąca*.

Przysłowie: iefli owo nie trefnie/ kiedy trefi kofá ná kámién? GórnDworz Q5.

Fraza: peryfr. »kosa łák pożyła« = *minęło lato* (1): Iuż to dzieśięć kroć Idá fię okryłá/ Sniegiem/ tyléz lat kofá łák pożyłá *GórnTroas* 12.

Zwrot: »kosę zapuszczá« = żąc (1): gdyby się owoe pokázál on że to człowiek natychmiáft siérp (*marg*) kofę (-) zapufzczá (*marg*) połyłá (-) iże iuż żniwo przyfzło. *MurzNT* *Mar* 4/29.

Wyrażenia: »kmiécia kosa« (1): *rusticaria* *falx, Kmiécia kofá. Mącz* 362b.

»kosa do koszenia« (1): żeby nam nie trzebá było żebráć ták wiele v cudzych kráin fukien, zbróy, kos do kofzenia, y nożów *SarnStat* 296.

»krzywa kosa« (2): *KochSob* 63; *Mieczy* ná niezrobioné lemieszow zkowáno/ Száble ná krzywé kofy/ y ná siérpý dano *KochProp* 6.

»łączna kosa« = *kosa do koszenia łák* (1): *Falx* *foenaria, Łączna kofá. Mącz* 117b.

»łąka po kosie [= *skoszona*]« (1): Spádníe [*deszcz*] perłowey podobien rośie Ná łąkę gołą po oftréy kośie. *KochPs* 105.

»[*roboty*] kosą« = *kośba, koszenie* (1): Kmiećia nie ofadzác ná roley ktory rolnych robot nie vmie: iáko kořą/ y innych potrzebnych gořpodárřtwu. *GostGosp* 30.

»kosa sienna« = *kosa do koszenia traw* (1): niewiářthá Biłagrocka kořą sienną rázem dwu Turczyńnu ścięłá gdy ná wał leřli *BielKron* 316v.

a. *Kosa jako atrybut upersonifikowanej śmierci* (38) : *RejKup* Fv, t6; Cózci pomogło řrebro/ coř pomogło złoto/ [...] Kiedy cie mizerna řmierzć ták chluřnęłá kořą *RejWiz* 83v; Bo ná zachod y ná wřchod [*řmierzć*] řzpetnie macha kořą/ A gdy namniey dořięęze/ wnet káędego niořą. *RejWiz* 86v; [*naród ludzki*] okrutna řmierzć kořą podćináłá/ A řadney tám litořci nád nikim nie miáłá. *RejWiz* 109v, 65, 82v, 83 [2 r.], 83v, 84v (17); (*nagł*) Náđzyeie figurá. (-) [...] Kořę dzyerży złamáńá/ A to řie znáćzyło Serce w dobrej náđzyei/ řmierzć lekce ważyło. *RejZwierz* 113v, 141 v; Y ná cięć [*řmierzć*] kořę oftrzyłá. *RejZwierc* 238, 178; *WisznTr* 10, 18; Dźiřia z wefelem chodźiřz/ [...] w bogáćtwie boynie pływałz/ á iutro cię k grobu niořą/ ieřteř iutrzenną rořą/ řkoro řmierzć ruřzy kořą. *ArtKanc* R19v; *GrabowSet* B4v, S; *KochFrag* 46 [2 r.]; *WysKaz* 46 marg; *KořakCath* B4v. [Cf *KOSZ* znac. 4.]

W porównaniach (2): Przydzye řtároř z ázyębłá/ liřtki pádną z rořą/ A oná řmierzć iáko chłop / dybie s tyłu s kořą. *RejZwierz* 127v; *SzarzRyt* A.

W charakterystycznych połączeniach: kosa marna, okrutna, ostra (2), *szczerbata, szpetna; chlusnąć kosą, grozić, machnąć (machać)* (5), *podcinać (zaciąć)* (2), *zamierzyć się*.

[*Zwrot: peryfr.* »pod kořę się gotować« = *przygotowywać się do śmierci* (1): Ale ma rada [*mówi řmierzć*]: nie figluj, Rychley sie pod kořę gotuj. *DramStp* I 642.]

Wyrażenie: peryfr. »pani, tą z kořą« = *śmierć* (2 : 1): Snáđnie oná páni s kořą/ Spráwi że cie teř poniořą *RejZwierc* 238, 270; Ná ofťátek tá z Kořą co tám z gory wygláda co nam odpowiáda? A to woła. *Mors ultima linea rerum* *WysKaz* 46.

Przen: Przekleństwo, pomsta, groźba nieuniknionej kary (1) : przywodzi tám [*řw. Chrysostom*] z Proroká Zácháryařzá pomřtę Bořką/ gdy ná tákowych [*krzywoprzysiężników*] záložyl [*Bog*] (iáko on wykłáda) kořę dwáđzieřciá łokći dłuęá/ á dźieřięć łokći řzyroķą [*ego video volumen volans, longitudo eius viginti cubitorum et latitudo eius decem cubitorum* *Vulg Zach* 5/2] ktora ogulmiej y řrožey niř kiedy miecz ábo řzáblá/ iáko cáte polá ábo łąki/ ták cáte řciány/ domy/ y fámilie/ z perřonámi/ ktore przyřięęámi Bogá obražály/ ábo tákich ćierpieli/ wyřiec y wygláđzić ma. *PowodPr* 49.

b. *Noż w przyrządzie do cięcia słomy na sieczkę* (2) : kto chce áby řporą řłomę miáł/ [*ma*] ładę z kořą do rzeźania řieczki [...] mieć *GostGosp* 88, 30.

[*Wyrażenie:* »kosa do sieczki«: Źelazo i gođdzie, ktore nieboszczyca przedawała: 5 kóp i 22 sztuki řelaza płuźnego, [...] łopat do błota 1/2 kopy i 14, wideł siedmioro, kos do sieczki pólóřma tachra schmidberskich *InwMieszcz* 1575 nr 200.]

c. *Nóż ogrodniczy* (1) : Falx – Kořa fiekacz winny. *Calep* 406b.

2. *Ostre narzędzie tnące, także zwykła kosa rolnicza z ostrzem osadzonym na drzewcu na sztorc używane jako broń sieczna; falx, spatha* *Mącz* (11) : aby był vzda ovzdany a řziodłem ofřziodłany řziodloch aby řadna przyprawa nye była ktora by myála ko [! *lege: ku*] řkodzye albo kv obrazenyv

ych łzamych albo kony ych bicz tho iest jako kofy albo yne yakye prziprawy ktemv podobne, aby thego nyebilo *MetrKor* 26/62v; *FalZioł* V 96v; *BielKron* 20 [2 r.]; *Mqcz* 404c.

Zwrot: »kosą siec [= *zadawać ciosy*]« (1): Sármatá kieścieniem/ kofą Wołoch siecze/ Tátárzyn iák łuk ciągnie/ nic v niego miecze. *ModrzBaz* 111.

Wyrażenie: »wojenna kosa« (1): Falx, est etiam aliquid instrumentum bellicum, Woyenna kofá. *Mqcz* 117b.

Szereg: »kosa albo szabla« (1): Perfeus prosił Merkuriufzá/ iżby mu dał fwoiey kofy álbo łzábłe ktorą zábił Argulá *BielKron* 21.

a. *Ostrza będące uzbrojeniem wozów wojennych* (3) : miał bowiem Alexander [...] czterzyftá wozow włzytkich s kofami oftremi przypráwnych [*quadríngentas quadrígas omnes falcatas*] *HistAl* H4v; Nie wftráfzą mię wozy kofámi tknioné/Nie wftráfzą mię groty *KochPs* 5.

Szereg: »żelaza ostre to jest kosy« (1): Fálcáty bywały/ do których przypráwowáli żelázá [!] oftre ná obu ftronách wozá v łzynklow/ to iest kofy/ iedny ná doł/ drugie profto iáko łzynkiel idzie. *BielSpr* 61v.

3. *Kośba, koszenie* (1) : Káżdą robotę ktorá iedno bydź może/ wymiárem robić/[...] iáko łá te roboty/ orániná włzeláka/ siew/ młócbá/ drwá/ rowy kopánia/ grodza/ gnoić/ żniwo/ kofa [!]/ przędzá. *GostGosp* 160.

4. *Prawdopodobnie pułapka na wilka* (1) : NOśi Wilk á Wilká też/ záfię w zaiem niofá/ Albo łam gdzye w doł wpádnie/ álbo podtną kofą. *RejZwierz* 129.

5. *Długie włosy, warkocz* (10) :

a. *O ludziach* (7) : Czemu ták bárzo licá łzámí przyodziáne/ A kofy niegdy śliczne/ teraz połzárpáne? *GórnTroas* 32, 35, 55, 58.

Zwrot: »kosy rozpleść« (1): Wierné méy nędze towárzyfki/ kofy Rozplećcie: łzyię niechay kryią włofy Roftarcháne *GórnTroas* 12.

Wyrażenie: »kosa rozczosana, rozpuszczona« [*szyk 1 :1*] (1 : 1): *KochSob* 68; Pátrzayże ná Cygánki [...] iefli fię ktorá łplećie y vgłáfcze. Vyżrzyłz nieuczofáná/ vyżrzyłz proftowłofá/ Z nieczyftą y łámopás rozpułzczoną kofą *KlonWor* 6.

b. *O zwierzętach, zwłaszcza koniach; grzywa* (3) :

kosy w czym (1): Tricæ equinæ, Kofy w grziwách v koni *Mqcz* 464b.

Wyrażenia: »końska kosa« (1): [*broda*] Dżiś nożycóm podobná: iutro końfkiey košie: Czáfem ták rzadka/ żeby mógl liczyć po włofie. *KochBr* 151.

»kosy plecione« (1): Iubatus [...] Który wielką grziwę ma y kofy plecione długie z grziwy fie pułzczáyące. *Mqcz* 176a.

6. *astron. Gwiazdozbiór Oriona; Orion Cn [pl]* (3) : Ktory łpofabia gwiazdy iáko woz/ iáko kofy/ y iáko baby [*qui facit Arcturum et Oriona et Hyadas*] *Leop Iob* 9/9; (*nagl.*) Orion, Kofy. (–) [...] Máło niżej pochyły Orion łye złożył. Kofámi drudzy zowią. *KochPhaen* 13.

Synonimy: **5.** *włosy, warkocz*; **6.** *Orion*.